

storyczne przesłanki różnych systemów wszczęcia procesu w Egipcie ptolemejskim, prywatne wezwanie przed sądy greckie w Aleksandrii i na terytorium egipskim, wszczęcie procesu przed sędziami urzędnikami (np. strategiem), przed sądem chrematistai, wezwanie pozwanego w procesie zaocznym. W rozdziale 2 Autorka przedstawia formy wezwania pozwanego w *cognitio extra ordinem* poza Egiptem (s. 25 - 64), a więc *evocatio* i *denuntiatio*, ich rodzaje: *evocatio litteris*, *denuntiatio ex auctoritate*, *evocatio edictis* i jej różne postacie. Rozdział 3: („Wezwanie pozwanego przez *conventus*”), jest najobszerniejszy (s. 65 - 319) i stanowi trzon tomu II, części 1. Dysponując nowymi źródłami, a tym samym bogatszym niż jej poprzednicy (Mitteis, Martin, Steinwenter, Boyé) materiałem, G. Foti-Talamanca na podstawie wnikliwej analizy dokumentów dochodzi do wniosku, że w dwóch pierwszych wiekach rzymskiego panowania w Egipcie istnieje ścisły związek między *conventus* — jako organem wymiaru sprawiedliwości (i kontroli administracji) a *paraggelia* — jako formą wezwania pozwanego. W źródłach występują dwie postaci tego wezwania: wezwanie urzędowe dokonane za pośrednictwem hyperetes stratega i wezwanie ustne, prywatne, dokonane przez powoda, który sporządzał z niego prywatnie *testatio*. Na podstawie źródeł nie można stwierdzić, aby forma wezwania pozwanego przed *conventus* była inna (*hypomnemata*) niż *paraggelia*. Z dwóch postaci wezwania przewagę miało wezwanie urzędowe.

Ciekawa praca G. Foti-Talamanca z pewnością zainteresuje tych, którzy zajmują się procesem w starożytności (zwłaszcza w Cesarstwie Rzymskim) — romanistów, historyków prawa.

(W. B.)

Lineamenti di storia del diritto romano. Sotto la direzione di Mario Talamanca. Milano, Dott. A. Giuffrè Editore, 1979, ss. VII+799.

„Zarys historii prawa rzymskiego” podzielony jest na 5 rozdziałów zatytułowanych kolejno: okres królewski (s. 3 - 83), republika (s. 87 - 410), pryncypat (s. 413 - 600), dominat (s. 603 - 712), okres justyniański i bizantyjski (s. 715 - 799).

Jest to praca zbiorowa 11 autorów, których nie tylko nazwiska ale również osoby są dobrze znane także polskim romanistom. Są nimi: M. Amelotti, R. Bonini, M. Brutti, L. Capogrossi, F. Càssola, G. Cervenca, L. Labruna, A. Masi, M. Mazza, B. Santalucia, M. Talamanca.

W tym obszernym podręczniku historii źródeł prawa rzymskiego czytelnik znajdzie nie tylko omówienie źródeł powstania i poznania rzymskiego prawa prywatnego, ale również opracowanie zagadnień ustrojowych, początków represji karnej, prawa karnego, rozwoju procedury karnej i cywilnej, tendencji politycznych, ekspansji państwa rzymskiego, organizacji administracji centralnej w Italii oraz w prowincjach, administracji finansowej itd., itd.

Na szczególną uwagę zasługuje, moim zdaniem, opracowanie prawa karnego i procedury karnej; początków represji karnej w okresie monarchii (s. 41 - 50), prawa karnego w ustawie XII tablic (s. 126 - 134) i *quaestiones perpetuae* (s. 304 - 315) w okresie rzeczypospolitej, *lex Iulia* i *ordo iudiciorum publicorum* oraz *cognitio extra ordinem* w sprawach karnych (s. 500 - 520) w okresie pryncypatu, różnych typów kar, poszczególnych przestępstw i procesu karnego (s. 661 - 673) w okresie dominatu, prawa karnego materialnego i procedury karnej (s. 769 - 775) w okresie justyniańskim.

Wywody autorów oparte są na bogatych źródłach powoływanych w tekście.

Uwzględnione zostały najnowsze osiągnięcia w doktrynie romanistycznej, nie są one jednak udokumentowane w pracy. Praca jest kopalnią wiadomości z zakresu historii ustroju i prawa rzymskiego. Zainteresuje ona nie tylko romanistów, ale także historyków starożytności, historyków ustrojów.

(W. B.)

G. Dulckeit, F. Schwarz, W. Waldstein, *Römische Rechtsgeschichte, Ein Studienbuch*, seria: Juristische Kurz-Lehrbücher, 7. Auflage, München 1981, ss. 352

Książka stanowi siódme, zmienione wydanie podręcznika uniwersyteckiego do nauki historii prawa rzymskiego. Autorem podręcznika jest nieżyjący już wybitny romanista niemiecki profesor Gerhard Dulckeit. Ukazujące się po śmierci autora następne, poprawione wydania książki były dziełem profesora Fritza Schwarza. Obecne, siódme już, na nowo opracowane i — jak już wyżej wspomniano — zmienione wydanie zawdzięczamy profesorowi Uniwersytetu w Salzburgu Wolfgangowi Waldsteinowi.

Podręcznik składa się z czterech rozdziałów, dzielących się dalej na części i paragrafy. Rozdziały merytoryczne poprzedza wprowadzenie (s. 1-15) zawierające m. in. omówienie oraz obszerny wykaz wykorzystanych źródeł i literatury. Krótki wybór najważniejszej literatury znajduje się ponadto na początku każdego paragrafu.

Przedmiotami kolejnych rozdziałów są poszczególne etapy rozwojowe prawa rzymskiego ukazywane na tle ewolucji ustroju państwowego Rzymu. I tak:

- rozdział I (s. 16-77) dotyczy historycznych początków państwa i prawa rzymskiego, tj. okresu od archaicznej gminy rzymskiej do wczesnej republiki;
- w rozdziale II (s. 78-156) przedstawiono ustrój państwowy i prawo Republiki Rzymskiej; główne zagadnienie stanowi tu problem przyczyn niesłuchanie dynamicznego rozwoju państwa rzymskiego w tym okresie, uwieńczonego osiągnięciem przez Rzym pozycji światowego mocarstwa; wiele uwagi poświęcono także towarzyszącemu ewolucji państwa, równie dynamicznemu, rozwojowi prawa prywatnego;
- rozdział III (s. 157-241) zatytułowany „Pryncypat” jest poświęcony omówieniu założeń ustrojowych i struktury aparatu państwowego wczesnego cesarstwa; na tym tle kreślą autorzy w czterech paragrafach (poświęconych kolejno: źródłom prawa, wymiarowi sprawiedliwości, nauce prawa i wybitnym jurystom) obraz prawa klasycznego;
- przedmiotem rozdziału IV (s. 242-296) jest późne cesarstwo — okres nazywany również często „dominatem”; autorzy omawiają tu ustrój społeczno-polityczny oraz funkcjonowanie prawa w tym okresie; najwięcej uwagi poświęcono próbom kodyfikacyjnym, zarówno przed-, jak i justyniańskim.

Wprowadzone do ostatniego wydania książki liczne zmiany i uzupełnienia podyktowane zostały głównie — co podkreślono zresztą w przedmowie do siódmeo wydania (s. VII) — koniecznością uwzględnienia wyników najnowszych badań romanistycznych. I tak np. zwraca uwagę rezygnacja (pod wpływem opublikowanych ostatnio wyników badań J. Bleickena (*Prinzipat und Dominat, Gedanken zur Periodisierung der römischen Kaiserzeit*) z używanego powszechnie w nauce od czasów Mommsena terminu „dominat” i zastąpienie go określeniem „późne cesarstwo”, czy też wprowadzenie do pracy (pod wpływem wniosków T. Honoré z grun-